

Naar ouderlijk voorbeeld?

Jongeren en hun relatiemoraal

Zowel onder hulpverleners als in de pers worden de kansen van kinderen uit onvledige of gebroken gezinnen als slechter aangemerkt dan die van kinderen uit reguliere gezinnen. Echtscheiding wordt als grote risicofactor gezien: kinderen uit gezinnen met gescheiden ouders lopen meer kans problemen te krijgen; zo niet nu dan wel later, tegen de tijd dat ze zelf intieme relaties aangaan. Resultaten van echtscheidingsonderzoek lopen echter uiteen: wanneer het om bevolkingsonderzoek gaat is er sprake van licht negatieve gevolgen¹, maar uit het meeste klinische onderzoek blijkt echtscheiding belangrijke negatieve effecten te hebben op kinderen (Amato & Keith 1991; Spruijt & Hendrickx 1993). De verbanden die in het eerste type onderzoek gevonden worden zijn niet sterk, maar lenen zich voor de conclusie dat kinderen van gescheiden ouders een grotere kans hebben later meer relatieproblemen te krijgen. Een van de redenen kan zijn dat ze erg kritisch zijn geworden ten opzichte van relaties, en het niet gauw goed vinden. Het is ook mogelijk dat ze een goed voorbeeld missen op dit gebied, en daardoor minder goed in staat zijn tot relaties. Hoe ervaren Nederlandse jongeren in het geval van echtscheiding het ouderlijk voorbeeld: ontlene ze veel aan hun ouders, of fungeert hun relatie vooral als schrikbeeld van hoe ze het niet willen? Hoe denken deze jongeren over relaties en verschillen zij hierin van jongeren uit stabiele gezinnen?

Deze vragen waren voor ons uitgangspunt van onderzoek. Dit hebben we op twee manieren gedaan: via intensieve open interviews met 90 jongeren, en via schriftelijke antwoorden in een groot, landelijk en representatief onderzoek naar ontwikkeling in de adolescentie en intergenerationele overdracht, het WIL-project.² Het onderzoek heeft dus een kwalitatief en een kwantitatief gedeelte.

Werkwijze

Met 90 jongeren van 20 tot 27 jaar, van wie ruim 60% vrouwen, zijn gesprekken gevoerd door doctoraalstudenten in de sociale wetenschappen, als onderdeel van een interviewcursus, in april 1991, 1992 en 1993. Er is gewerkt met de sneeuwbalmethode. De respondenten zijn vooral afkomstig uit Utrecht en omgeving, ze wonen niet meer in het ouderlijk huis, en zijn merendeels hoog opgeleid.³

Belangrijke vragen waren wat hun relatiemoraal is, aan wie of wat ze deze ontlene, en of de stabiliteit en de kwaliteit van het huwelijk van de ouders invloed heeft op de opvattingen van deze jongeren. Om hier een antwoord op te kunnen geven hebben we een vergelijking gemaakt tussen jongeren uit gezinnen waarin de ouders een goed huwelijk hadden en jongeren van wie de ouders gescheiden zijn of veel huwelijksproblemen kenden. Kortom: tussen jongeren uit stabiele, onproblematische oudergezinnen en uit instabiele, problematische gezinnen. Dit onderscheid tussen stabiele en instabiele huwelijken is gemaakt in navolging van Cherlin e.a. (1991), die op basis van studies uit de Verenigde Staten en Engeland concluderen dat veel van het effect van echtscheiding op kinderen voorspeld kan worden door te kijken naar de condities die aan de scheiding vooraf gingen. In onderzoeken naar de effecten van echtscheiding zou de aandacht dan ook veel meer gericht moeten worden op processen in gezinnen die in moeilijkheden verkeren. Op grond van deze conclusie hebben wij een tweedeling gemaakt in stabiele en instabiele (gescheiden of veel problemen) ouderlijke huwelijken.⁴ De gegevens uit de interviews zijn aangevuld met gegevens uit het WIL-project, om een meer representatief beeld te kunnen geven van de relatiemoraal van jongeren. In het najaar van 1991 werd 2918 jongeren tussen 12 en 25 jaar gevraagd naar hun ontwikkeling en leefsituatie (zie noot 2). De vragen bestreken zowel de verhouding met de ouders als die met de andere (of dezelfde) sekse, en gingen over het loskomen van de ouders en het zelfstandig worden, over relatievorming, seks en verkering en de verhouding tussen de generaties.⁵ Van de WIL-jongeren is bekend of hun ouders gescheiden zijn dan wel een problematisch huwelijk hadden. Ze zijn om bovengenoemde redenen ingedeeld in jongeren uit stabiele gezinnen (262: 79%) en uit instabiele (71: 21%).⁶ De gegevens uit het WIL-project dienen vooral als achtergrond van de informatie die via de uitvoerige intensieve gesprekken is verkregen.

Relatiemoraal

Het overgrote deel van de jongeren aan wie gevraagd werd naar hun opvattingen over een goede relatie en wat zij daarin belangrijk vinden, antwoordt: vrijheid (autonomie), gelijkwaardigheid (gelijkheid) en goed kunnen praten (communicatie). Communicatie geldt als noodzakelijke voorwaarde voor een goede verhouding; het omvat vaak ook een goede seksuele relatie - bijna in de zin van als je goed met elkaar kunt praten kun je ook goed vrijen - en komt soms ook neer op alles samen delen, een grote vertrouwelijkheid en intimiteit. Dat deze wens ook op gespannen voet kan staan met vrijheid en autonomie - alles delen en toch vrij zijn - wordt nauwelijks beseft, in elk geval niet als (mogelijk) probleem genoemd.

Gelijkheid en autonomie zijn als waarden sterk opgekomen in de jaren zestig en zeventig en passen in processen van democratisering en emancipatie. Het belang van praten komt op in diezelfde jaren. In elk geval beginnen mensen het dan als belangrijke waarde in een relatie te noemen (Brinkgreve & Korzec 1978), en lijden ze er onder als het hieraan schort; wat veelvuldig het geval blijkt te zijn. Dat er veel gepraat en overlegd moet worden valt ook te begrijpen als je beseft wat voor fundamentele veranderingen er plaatsvinden in de relatie tussen de seksen als onderdeel van emancipatieprocessen: veranderingen in de onderlinge taak- en gebiedsverdeling, de hiërarchische verhouding en de (seks)identiteit.⁷ Maar het gaat hier ons inziens om meer: praten is niet alleen zo belangrijk geworden omdat er zoveel overlegd en onderhandeld moet worden in moderne verhoudingen, maar het geeft ook de wens aan tot verdergaande psychische intimiteit. Men heeft meer aandacht gekregen voor het emotionele leven: men wil weten wat er in de ander omgaat en hoe die over de dingen denkt, als iets wat op zichzelf van belang is en aandacht verdient. Het ligt dan ook gevoelig of men 'op dezelfde golflengte zit' en elkaar begrijpt, en als dat niet het geval is kan dat een bedreiging vormen voor de verhouding.

Deze relatiemoraal wordt door bijna alle jongeren die we spraken gedeeld: wat dat betreft is het een vrij uniform patroon, ondanks de grotere variatie die er in leefvormen is ontstaan. Er lijkt zich een nieuwe standaard te ontwikkelen die vrij algemeen is, ondanks de retoriek van individualisme en keuzevrijheid. Tussen de seksen zijn ook nauwelijks meer verschillen in rol-idealen, wat wel het geval was toen meer complementaire relatie-idealen dominant waren zoals het ideaal van de harmonieuze ongelijkheid (Van Stolk & Wouters 1983).

Wat wel uit de interviews blijkt is dat de jongeren uit de instabiele gezinnen uitgesprokener zijn in hun wens naar goede communicatie, vrij-

heid en gelijkwaardigheid; de jongeren uit de stabiele gezinnen deelden deze waarden, maar uitten ze over het geheel genomen iets gematigder. Behalve uitgesprokener in hun relatie-idealen tonen eerstgenoemden zich ook kritischer over relaties; ze waren minder argeloos, wilden niet onvoorwaardelijk trouwen of samenwonen, en waren meer bezig de voor- en nadelen tegen elkaar af te wegen. Hun ideeën over samenwonen, trouwen, kinderen, monogamie en duurzaamheid van het huwelijk zijn met andere woorden minder vanzelfsprekend en minder traditioneel dan die van jongeren uit stabiele gezinnen. De grootste verschillen tussen jongeren uit stabiele en instabiele gezinnen bestaan ten aanzien van de wens kinderen te krijgen en in het vertrouwen in de duurzaamheid van de relatie. Jongeren uit instabiele gezinnen zijn op het eerste punt meer aarzelend en op het laatste punt meer wantrouwend. Een aantal van hen is wel van plan om te gaan samenwonen en eventueel te trouwen, maar er zijn er ook bij die dat beslist niet willen. Degenen die wel van plan zijn om te gaan samenwonen kiezen over het algemeen ook, net als de andere groep jongeren, voor een monogame relatie, maar van de duurzaamheid daarvan zijn ze zoals gezegd lang niet zo zeker. De meesten van hen staan op het standpunt dat een relatie moet duren zolang deze leuk is, en wanneer dat niet meer het geval is verbroken moet worden. Kwaliteit is belangrijker dan duurzaamheid.

Over het geheel genomen valt er in de opvattingen en wensen ten aanzien van intieme relaties een veel uniformer patroon te ontdekken dan het tegenwoordig veel gebruikte begrip 'keuzebiografie' veronderstelt. In de beschrijving van moderniseringsprocessen wordt veelal gesteld dat er sprake zou zijn van een proces van de-standaardisering. Er zou meer ruimte zijn gekomen voor variatie, ook in de individuele levensloop. Deze ontwikkeling wordt omschreven als de ontwikkeling van standaardbiografie tot keuzebiografie (Du Bois-Reymond 1993; Peters 1993; Kohli 1985). Al zal in grote lijnen wel gelden dat er meer mogelijkheden tot variatie zijn gekomen, toch is de term keuzebiografie volgens ons misleidend: de keuzemogelijkheden die mensen hebben op het gebied van hun individuele en relationele levensloop zijn aan sterke beperkingen onderhevig en vormen een vrij uniform patroon. Toch zijn er wel interessante accentverschillen te bespeuren in de wensen en verwachtingen ten aanzien van intieme relaties. Er zijn, zo bleek uit de interviews, jongeren die heel bewust en kritisch over relaties nadenken en ook niet tot elke prijs een relatie willen; er zijn daarnaast jongeren die op dit gebied vrij argeloos en traditioneel zijn. Dit verschil valt voor een belangrijk deel terug te voeren tot het ouderlijke huwelijk, tot de mate waarin dit disharmonieus en instabiel was dan wel stabiel en harmonieus. Vooral de meisjes uit instabiele

gezinnen staan zeer kritisch tegenover relaties, terwijl de meest trouwe volgers van een ouderlijke relatiemoraal te vinden zijn onder de jongens uit stabiele gezinnen.

Ouderlijk voorbeeld

De jongeren die hun ouders als voorbeeld beschouwen willen echter niet een in alle opzichten zelfde verhouding als hun ouders hadden. Ook zij noemen aspecten die zij anders willen. Wat ze willen overnemen zijn vooral 'basiswaarden' als vertrouwen, intimiteit, aandacht, liefde, respect. De invulling hiervan is eigentijds. In deze gevallen is wel duidelijk sprake van overdracht, maar de uitwerking en vormgeving geschiedt in een andere maatschappelijke context, waarin andere ideeën over mannen en vrouwen gelden.

Jongeren uit stabiele gezinnen noemen veelvuldig hun ouders als positief voorbeeld dat navolging verdient: ze hechten veel waarde aan de relatie-moraal die ze van hun ouders hebben meegekregen. Veel mannen noemen hun ouders als eerste en belangrijkste voorbeeld voor een partnerrelatie.

Ik denk dat mijn ouders heel gelukkig waren. Ze praatten veel samen; hun relatie was open en gevoelens werden niet opgekropt. Ze deden veel samen, vooral in de weekends en de vakantie. De taakverdeling was traditioneel, maar in die tijd waren vader en moeder daar heel gelukkig mee. Er zijn nu veel dingen waarvan ik denk: zo wil ik het ook. De manier waarop ze met elkaar omgingen, gewoon dingen met z'n vieren delen als gezin, ik denk dat ik dat zeker ook zo zou willen.

Ook de vrouwen uit stabiele gezinnen zijn overwegend positief over de ouderrelatie.

Ze overlegden veel samen, en ja maatjes zijn, dat hebben zij ook. Overal over praten en een open relatie en geen drempels. (...) Het is wel erg toevallig dat ik dat ook allemaal wil. Ik voel me daar heel prettig bij; en ook de monogamie van mijn ouders, ik kan me gewoon niet voorstellen dat je echte intieme dingen met meerderen deelt.

Er zijn wel enkelen die zeggen bepaalde dingen niet te willen, zoals de ongelijke taakverdeling en de ongelijkwaardigheid (vader is de baas en domineert moeder). Veranderingswensen liggen vooral op het gebied van de taakverdeling, die minder traditioneel moet zijn. Ze wensen meer economische gelijkwaardigheid, meer openheid bij vooral de man, en ook

iets meer vrijheid om dingen apart te (mogen) doen. Maar er is veel waardering voor het ouderlijk huis.

Dit is als uitkomst op het eerste gezicht misschien niet zo verrassend, maar toch trof het ons dat jongeren zo vaak verwijzen naar hun ouders als eerste en belangrijkste voorbeeld, als degenen van wie ze de basishoudingen in relaties geleerd of afgekeken hadden. Dit is anders dan het gebruikelijke beeld van zelfstandige jongeren, die in deze tijd van grote veranderingen ook op relationeel gebied weinig meer van hun ouders over zouden nemen. De invloed van vrienden zou veel groter zijn. Dit wordt dan vaak gespecificeerd naar gebied: kinderen zouden dan nog wel naar ouders luisteren op het gebied van school en werk, maar op het gebied van kleding en vrije tijd zou de invloed van vrienden en de media veel groter zijn (Meeus 1993). Voor het gebied van de intieme relaties is dit echter nog niet voldoende uitgewerkt; onze bevindingen wijzen op het belang van ouders, zeker in het geval van stabiele huwelijken.

Mannen blijken in sterkere mate het (goede) voorbeeld van hun ouders te willen volgen dan vrouwen; de laatsten zijn toch kritischer en willen meer dingen anders. Hun veranderingswensen zijn sterker, in overeenstemming met de huidige emancipatie-idealën. De overdracht van relatie-idealën verloopt bij hen ook complexer en veelzijdiger dan bij de mannen: zij steken, naast het ouderlijk voorbeeld, ook veel op van vriendinnen en vooral van eerdere relaties. Een voorbeeld:

(...) ja, mijn eerste lange relatie. Ik bedoel dat ik daar dus een hoop van geleerd heb. En nu, bij mijn grote liefde dus, merk ik dat ik veel geleerd heb van die vorige. Het was veel te georganiseerd, niet spontaan meer. Ik was behoorlijk strak in het denken.

Ouderlijk schrikbeeld

De jongeren uit disharmonieuze gezinnen beschouwen merendeels de relatie van hun ouders als een negatief voorbeeld. Ze geven duidelijk aan wat ze *niet* zouden willen. Ze noemen dan vooral een slechte communicatie: ze pratten niet echt met elkaar. Zoals een van hen zegt:

Van mijn ouders heb ik niet echt veel geleerd, wel negatieve dingen. Ook dat je elkaar niet moet claimen, dat het zo averechts werkt als je bovenop elkaar gaat zitten. Dat je elkaar de ruimte moet geven en eerlijk moet blijven communiceren met elkaar. Wel heb ik veel van mijn huidige vriend geleerd. Uit de praktijk van de relatie (...).

Wat ze verder als erg hebben ervaren is een gebrek aan intimiteit, warmte, liefde en belangstelling; en de ruzies en spanningen die ze hebben meegeemaakt. Het ouderlijk voorbeeld heeft niet veel vertrouwen gegeven. Een respondent: 'Oh, dat wantrouwen. Niet echt een geloof hechten in iets moois. Als het goed gaat altijd zitten denken, wanneer zou het nou fout gaan. Ondanks dat ik weet dat het met mijn verleden te maken heeft, sijpelt het toch altijd weer door.'

De vraag is vooral wat deze jongeren hiervan wel 'meenemen'. In elk geval de overtuiging dat communicatie belangrijk is, 'van levensbelang', dat je goed met elkaar over alles moet kunnen praten. Vervolgens een sterke behoefte aan intimiteit en warmte. En verder een aantal angsten, zoals de angst voor conflicten, de angst om de ander kwijt te raken en om als gevolg daarvan te veel te gaan klampen en claimen, en de angst om zelf kinderen te krijgen. En een grote mate van wantrouwen: 'het kan toch nooit goed gaan', 'een relatie kan weer overgaan'. Een man:

Zoals mijn ouders zo wil ik het dus niet, ik heb allerlei angsten dat ik in zo'n situatie terecht kom. Soms zie ik om me heen wel mensen die geloven in een eeuwige liefde. Ik vind dat heel knap. Ik geloof niet dat ik zelf zo zou zijn want ik geloof niet zo in eeuwig durende relaties. Kinderen lijken me enig maar ik zie mezelf niet binnen een paar jaar in de kinderen zitten. En een kind is voor de rest van je leven en voor de hele dag! Maar door de scheiding van mijn ouders ben ik veel bewuster en regelmatig met relaties bezig.

Wat leert ons ten slotte de vergelijking tussen beide groepen jongeren uit het WIL-project, die uit de stabiele en uit de instabiele gezinnen? De jongeren uit instabiele maar intacte gezinnen en uit echtscheidingsgezinnen blijken gemiddeld op jongere leeftijd met seks te beginnen dan de andere jongeren, en ook eerder uit huis te gaan en te gaan samenwonen (Spruijt 1993). Maar verschillen ze ook in hun relatie-moraal, en in de mate waarin zij opvattingen van hun ouders hebben overgenomen? Wat de overdracht van de moraal betreft blijken zij inderdaad belangrijk van elkaar te verschillen. Jongeren uit disharmonieuze gezinnen zeggen veel minder vaak: 'zoals mijn ouders leven, zo wil ik ook leven'; of: 'vaak heb ik dezelfde opvattingen (over het huwelijk) als mijn ouders'. Ze nemen hun ouders in mindere mate als voorbeeld. Wat betreft de relatiemoraal zelf blijken de twee groepen ook op een aantal punten te verschillen, hoewel de verschillen niet zo groot zijn. Jongeren uit instabiele gezinnen vinden minder dat ruzie in een gezin altijd moet worden voorkomen, en meer dat 'bijzondere gezinnen (zoals echtscheiding- of eenoudergezinnen)' openlijk voor hun situatie moeten uitkomen. Zij vinden verder vaker dat mannen

en vrouwen het huishoudelijk werk gelijkelijk moeten verdelen. Een vierde punt van verschil blijkt te zijn dat zij er vaker serieus over hebben gedacht hun (samenwoon)relatie te beëindigen. Het effect van opgroeien in een instabiel kerngezin lijkt vooral te zijn dat jongeren kritischer worden ten aanzien van relaties. Bovendien lijken zij toleranter ten opzichte van variaties op het traditionele kerngezin.

Conclusie

De ouderlijke overdracht van een relatiemoraal is het sterkst bij een goed huwelijk, en wordt dan weer sterker overgenomen door de jongens dan door de meisjes. De laatsten willen het toch in sommige opzichten anders doen, of denken daar althans meer over na en zijn daar uitgesprokener over. Mannen uit instabiele gezinnen ontleen veel aan hun vrienden of eerdere verhoudingen, in tegenstelling tot mannen uit stabiele gezinnen (van hen noemen negen van de tien de ouders als eerste en belangrijkste voorbeeld). Bij vrouwen uit stabiele gezinnen is het patroon minder duidelijk dan bij de mannen. Zij noemen naast hun ouders ook vrienden en andere relaties als positieve invloed. Evenals de mannen uit instabiele gezinnen noemen de vrouwen naast de negatieve invloed van de ouders nogal eens een positieve invloed van zusters, vrienden, vroegere en huidige relaties. Een voorzichtige conclusie is dat hoe kleiner de positieve overdracht van ouders is op het gebied van een relatiemoraal, des te groter de invloed van anderen. Bij disharmonieuze gezinnen hoeft de overdracht op dit gebied dus niet zo desastreus te zijn als wel eens wordt gevreesd omdat kinderen vaak uitwijken naar andere voorbeelden.

Natuurlijk hangen verschillen in relatiemoraal van jongeren niet alleen samen met de mate van stabiliteit en harmonie in het huwelijk van de ouders. Elders is aangetoond (Spruijt 1993) dat ook de sociale klasse en de ouderlijke relatieopvattingen invloed hebben op het relatiegedrag en de relatiemoraal van jongeren. Uit de WIL-gegevens blijkt bijvoorbeeld dat er significante verbanden bestaan tussen opvattingen van de ouders over rolverdeling, machtsverdeling en gezinsmoraal en de opvattingen van hun kinderen. Als ouders toleranter zijn ten aanzien van nieuwe samenlevingsvormen naast het heteroseksuele huwelijk, zijn hun kinderen dat ook. Deze gegevens versterken het belang van de ouderlijke overdracht: niet alleen het feitelijk relationeel gedrag van de ouders blijkt (later) door te werken op hun kinderen, maar ook hun opvattingen.

Tot slot de vraag naar de beoordeling van de gevonden verschillen en vooral van de meer kritische en voorzichtiger houding van de jongeren uit

instabiele gezinnen. In hoeverre moet 'het verlies van de argeloosheid' betreurd worden en als veeg teken des tijds worden gezien? Het lijkt ons dat een zekere mate van kritische voorzichtigheid twee kanten kan uitwerken: tot een angst om zich te binden, maar het kan jongeren ook beter gewapend maken op het hachelijke gebied van de intieme relaties, en hen misschien behoeden voor het idee dat dit een vanzelfsprekende aangelegenheid is.

Noten

1. Zo concludeert bijvoorbeeld De Graaf (1991) dat vrouwen van gescheiden ouders hun relatie vaker beëindigen en ook hun relatie(s) negatiever beoordelen. McLanahan en Bumpass (1988) constateren dat kinderen uit echtscheidingsgezinnen met meer problemen de volwassenheid ingaan.

2. De gegevens zijn afkomstig uit het WIL-project (*Wendingen In Levensloop*), een longitudinaal onderzoek waarvan op dit moment de gegevens van het eerste meetmoment beschikbaar zijn. In de periode september-november 1991 gaven 2.918 jongeren tussen 12 en 25 jaar antwoord op een groot aantal vragen over hun ontwikkeling en levenssituatie. Een eerste rapportage is te vinden in W. Meeus en H. 't Hart (red.), *Jongeren in Nederland*, Amersfoort 1993. In het WIL-project is ook een van de ouders ondervraagd. In dit artikel bespreken we vooral de gegevens van de jongeren.

3. Het opleidingsniveau van de respondenten (N=90) is als volgt:

MAVO of lager	6%
HAVO, MBO	10%
VWO	10%
propaedeuse	52%
HBO	12%
WO	10%

Er is ook gevraagd naar het sociaal milieu van de ouders: laag 20%, mid-

den 42%, hoog 38%. De onderzoeksgroep is duidelijk niet representatief voor de Nederlandse jongeren: studenten zijn oververtegenwoordigd, en zij zijn relatief vaak afkomstig uit een hoger sociaal milieu. Uit de literatuur is bekend dat hoger opgeleide groepen vooruit lopen in opvattingen over relaties.

4. We hebben derhalve zowel het kwalitatieve als het kwantitatieve deel van het onderzoek gevraagd hoe jongeren de relatie van hun ouders beoordeelden; en in geval van scheiding ook gedurende de periode vóór de scheiding. In het kwalitatieve onderzoek is aan de 90 jong-volwassenen gevraagd hoe ze het huwelijk van hun ouders beoordeelden toen ze zelf nog in het ouderlijk huis woonden; vervolgens om het ouderlijk huwelijk te vergelijken met dat van de ouders van hun vrienden. Ook is de vraag gesteld hoe de jongeren dachten dat hun ouders hun huwelijk zelf beoordeelden. Dit heeft geleid tot bovengenoemde tweedeling in stabiele en instabiele huwelijken.

5. Ten behoeve van de vergelijkbaarheid met de gegevens uit het kwalitatieve onderzoek presenteren we hier alleen gegevens van de jongeren uit het WIL-project die het ouderlijk huis hebben verlaten (dat zijn er 333). Op dit punt zijn de jongeren uit beide delen van het

onderzoek dus vergelijkbaar. Ook de verdeling naar sekse komt in beide onderzoeken redelijk overeen: bijna 70% is vrouw en ruim 30% man. Dit heeft vooral te maken met het feit dat meisjes eerder uit huis gaan, en in de door ons onderzochte categorie dus meer voorkomen. De sociale achtergrond van de uitwonende WIL-jongeren is iets hoger dan die van de gemiddelde Nederlandse jongere uit die leeftijdsgroep, maar iets lager dan die van de jongeren uit het kwalitatieve onderzoeksdeel.

6. Aan de niet-gescheiden ouders is gevraagd of ze er in de afgelopen vijf

jaar wel eens serieus over gedacht hadden om uit elkaar te gaan. Huwelijken van degenen die geantwoord hebben: ja, meerdere keren, of ja, af en toe, werden door ons tot de instabiele gezinnen gerekend. Bij het antwoord: nee, of ja: één keer, zijn ze ingedeeld bij de stabiele huwelijken.

7. Veelvuldig is gesignaleerd dat het vooral vrouwen zijn die willen praten en die klagen over communicatieproblemen met hun partner (Rubin 1983; Van Stolk & Wouters 1983; Tannen 1991), maar uit dit onderzoek blijkt dat ook mannen communicatie in elk geval heel belangrijk vinden.

Literatuur

- Amato P.R. & B. Keith, Parental Divorce and Adult Well-being: A Meta-analysis. *Journal of Marriage and the Family* 53 (1991), 43-58.
- Brinkgreve, C. & Korzec, M. *Margriet weet raad. Gevoel, gedrag, moraal in Nederland, 1938-1978*. Utrecht/Antwerpen: Spectrum, 1978.
- Bois-Reymond, M. du, Pluraliseringstendensen en onderhandelingsculturen in het gezin. *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift* 3 (1993) 19, 113-144.
- Cherlin, A.J., F.F. Furstenberg, P.L. Chase-Landsdale, K.E. Kiernan, P.K. Robins, D.R. Morrison & J.O. Teitler, Longitudinal Studies of Effects of Divorce on Children in Great Britain and the United States. *Science* 252 (1992), 1386-1389.
- Graaf, A. de, De invloed van echtscheiding van de ouders op demografisch gedrag van de vrouw. *Maandstatistiek van de bevolking* 8. 's-Gravenhage: CBS, 1991, 30-38.
- Kohli, M, Die Institutionalisierung des Lebenslaufs. Historische Befunde und theoretische Argumente. *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* 37 (1985), 1-28.
- McLanahan, S. & L. Bumpass, Intergenerational Consequences of Family Disruption. *American Journal of Sociology*, 94 (1988), 130-152.
- Meer, J. van der & Spruijt, E., Partnerbindingen van jong-volwassenen. *Gezin* 5 (1994) 4.
- Meeus, W. & H. 't Hart (red.), *Jongeren in Nederland. Een nationaal survey naar ontwikkeling in de adolescentie en naar intergenerationele overdracht*. Amersfoort: Academische Uitgeverij, 1993.

- Meeus, W., De psychosociale ontwikkeling van adolescenten. In: W. Meeus & H. 't Hart (red.), *Jongeren in Nederland. Een nationaal survey naar ontwikkeling in de adolescentie en naar intergenerationele overdracht*. Amersfoort: Academische Uitgeverij, 1993, 56-78.
- Peters, E., Moeders en dochters tussen traditie en moderniteit: de veranderende meisjes- en vrouwenbiografie. In: M. du Bois-Reymond & J. de Jong Gierveld, *Volwassen worden. Boekaflevering Mens en Maatschappij 68* (1993) 4.
- Rubin, L., *Intieme vreemden*. Baarn: Ambo, 1983.
- Spruijt, A.P. & J.J.P. Hendrickx, Problemen en positieve ervaringen in stiefgezin- nen: gezinssociologisch onderzoek en klinische implicaties. *Systeemtherapie 5* (1993), 15-29.
- Spruijt, A.P., Relaties: feiten, opvattingen en problemen. In: W. Meeus & H. 't Hart (red.), *Jongeren in Nederland. Een nationaal survey naar ontwikkeling in de adolescentie en naar intergenerationele overdracht*. Amersfoort: Academische Uitgeverij, 1993, 56-78.
- Spruijt, E., Volwassen worden in een kerngezin, eenoudergezin of stiefgezin. In: M. du Bois-Reymond & J. de Jong Gierveld, *Volwassen worden. Boekaflevering Mens en Maatschappij 68* (1993) 4.
- Stolk, B. van & C. Wouters, *Vrouwen in tweestrijd. Tussen thuis en tehuis*. Deventer: Van Loghum Slaterus, 1983.
- Tannen, D., *Je begrijpt me gewoon niet. Hoe vrouwen en mannen met elkaar praten*. Amsterdam: Prometheus, 1991.
-
-